

Александар МИЛАНОВИЋ
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

СЛАВЕНОСРПСКИ ТЕКСТ

1. У сусрету са постојећом литературом, термин *славеносрпски језик* може страним студентима који студирају српски језик стварати више недоумица. Многе од њих последица су различитих тумачења која су анализама и синтезама нудили највиђенији тумачи историје српског књижевног језика, а односе се на и на најзначајнија питања, као што су време настанка и нестанка славеносрпског језика или његова природа у делима појединих српских аутора.

Само као илустрацију наводимо да многи аутори симболичким настанком овог хибридног књижевног језика, створеног посрбљавањем рускословенског језика, сматрају појаву првог српског часописа, *Славеносрпског магазина* Захарија Орфелина из 1768. године, док други наводе да је славеносрпски језик постојао и деценију или скоро две пре тога, те се граница у појединим проучавањима помера чак на 1750. годину. Истовремено, није постигнуто ни научно јединство око тога када је славеносрпски језик нестао као засебан тип српског књижевног језика. Данас се најчешће наводи да се са књижевнојезичке сцене повукао током друге и треће деценије 19. века, али се са *славеносрпским текстовима* можемо сусрести све до саме половине 19. века, па чак и касније.

2. Додатне недоумице унела је еволуција научне мисли једног од највећих српских лингвиста, Павла Ивића. Он је с временом у своја истраживања развоја српског књижевног језика унео новину, издвајајући *доситејевски језик* као посебан тип књижевног језика у односу на славеносрпски језик. Према Ивићевим тумачењима, у доситејевском језику дошло је до даље вернакуларизације славеносрпског језика па је његова граматичка структура у потпуности посрбљена, док су славенизми сачувани у сфери више лексике. Модел оваквог књижевног језика створио је сам Доситеј Обрадовић, па је према великану српске књижевности и културе

одређено и именовање језичког идиома. Издајање доситејевског језика у посебан тип књижевног језика додатно би скратило *славеносрпску епоху* будући да је Доситеј своја дела почео објављивати од 1783. године.

Ни најновија истраживања нису решила све недоумице које прате славеносрпски језик и његову епоху, а показало се да нису без основа ни погледи да је овај књижевни језик заправо подразумевао читаву скалу прелазних облика од чистог рускословенског из прве половине 18. века до чистог српског народног језика, којим су писали само ретки писци. Сви ови теоријско-методолошки проблеми одразили су се и на концепцију *Речника славеносрпског језика*, коју је са својим тимом у Матици српској још 70-их година 20. века почео осмишљавати Александар Младеновић, најзначајнији тумач славеносрпског језика, а наставила потом Љиљана Суботић и њени млађи сарадници. Управо из наведених разлога било је предлога да се речник назове и *Речником славеносрпске епохе*, па и речником славеносрпских текстова, за шта има много теоријско-методолошких разлога. Многи аутори, наиме, писали су своје текстове различитим језиком, што је у историји српског књижевног језика добро познато још од чувених примера дела Захарија Орфелина и Јована Рајића. Селекцију језичког израза диктирао је у другој половини 18. и почетком 19. века садржај и жанр текста, па се тип књижевног језика доживљавао заправо као *стил* којим је дело написано. Орфелинов опус даје најлепшу илустрацију аутора који, у зависности од тога да ли пише као књижевник, научник или публициста, пише на рускословенском, руском књижевном, славеносрпском и српском народном језику. С друге стране, поједини типови књижевног језика специјализују своју употребу код Срба. Најтипичнији пример јесте употреба руског књижевног језика као *историјског стила* тадашњих српских историчара, о чему је најутемељеније писао Никита Иљич Толстој, а добар пример је и судбина рускословенског језика, који своје бројне првобитне функције с временом своди само на једну, богослужбену. Стога би славеносрпски језик требало пре везивати за конкретни текст, као конкретну и заокружену језичку јединицу, него за типичне ауторе или очекиване деценије у 18. или 19. веку.

3. Ако се због свих отежавајућих околности везаних за српску језичку ситуацију у 18. и 19. веку *славеносрпски текст* заправо показује као теоријски и методолошки најпоузданији термин, морамо му одредити кључне карактеристике. Оне би се могле сузити на следеће готово обавезне особине:

- а) славеносрпска ћирилица;
- б) морфонолошки правопис;
- в) конкуренција графичко-ортографских решења;
- г) конкуренција руских/рускословенских и српских народних граматичких црта;

- д) конкуренција лексичких славенизама и српске народне лексике;
- ђ) барокна реченица;
- е) поштовање устаљених стереотипа и клишеа.

Славеносрпска ћирилица, коју још називају и *нереформисаном* или *предвуковском*, и морфонолошки правопис обавезни су пратиоци славеносрпских текстова, што не значи да нема и текстова који су уз помоћ овог грађијско-ортографског споја написани народним језиком, али значи да нема славеносрпских текстова написаних вуковском ћирилицом или доследним фонолошким правописом. И славеносрпска ћирилица и морфонолошки правопис били су снажна симболичка обележја славеносрпског језика, о чему најбоље сведоче интензитет и стилски репертоар грађијско-ортографских полемика у 19. веку. Како је руско/рускословенску морфологију почетних славеносрпских текстова постепено потискивала српска народна, конкуренција различитих облика остала је карактеристика читаве епохе, с тим што су се поједина књишка граматичка средства, попут партиципа или облика у компарацији, на крају лексикализовала, прешла у сферу лексичких славенизама. Њима су све снажније конкурисале лексичке форме из народног језика, као и фонетско-фонолошки и творбено по-србљени славенизми. Реченица славеносрпских текстова неретко је *барокна*, што је термин везан за компликовану, предугачку, различитим уметањима и инверзијама оптерећену реченицу чије се клаузе неретко завршавају предикатом или његовим глаголским делом. Наравно, дистрибуција свих наведених средстава била је условљена различитим конвенционалним стереотипима и клишеима, нарочито при писању писама, посвета, предговора и сличних доста нормираних типова текстова, праћених писаним упутствима за састављање или употребном праксом.

4. Покушаћемо да на једном примеру докажемо да славеносрпске текстове нису стварали само типични представници ове епохе, већ и они које препознајемо као највеће противнике овакве писмености, попут Вука Карацића. И велики реформатор српског књижевног језика је, наиме, у почетку своје текстове састављао по славеносрпским узусима, што првенствено можемо потврдити његовим раним посветама и писмима. Овога пута анализираћемо Вуково прво сачувано писмо, упућено фебруара 1814. године Јернеју Копитару, великом слависти и своме ментору. Кратко писмо наводимо у целини, према издању из првог тома *Преписке* у оквиру Сабраних дела Вука Карацића:

Благородни, и високоучени Господин
Копітар; мени високопочитаеми!

Ваше позиванѣ к рецензираню Славено-Сербски књига (:под 20тим/9
числом текућега мѣсеца:) приміо сам с највећим високопочитаніем. Я за нај-
већу чест и срећу признаем што е мене судбина сподобила познати се с таким

славним и великим людима, кои ревностъ к просвѣщенію, слави и к среѣи, рода чловѣческаго дишу. Нити я знам како би Вама зато возблагодарити могао што сте Ви мене удостоили участником бити тога славнога, и сваку чловѣческу похвалу превасходеѣга, Вашег предпріятія.

Я ѣу се, с найвеѣом радостъ, трудити, да би по сили мога вѣдѣнія могао захтеваню Вашему, макар найманѣ, удовлетворити и себе достойним чести, кою Ви мени чините, показати; и ако у том найманѣ што успѣм, то ѣе онда моя среѣа и радост бити совершена. В прочем Вашой, мени найдрагоцѣнниіой, любви и пріятельству препоручуюѣи се, с найвеѣим високопочитаніем пребивам.

Вашега благородія покорнѣйши слуга
Вук Стефановић.

У Вієни 28га/17 ферву. 814

4.1. Већ на први поглед видљиво је да је писмо написано славеносрпском ћирилицом. У њему су присутне многе графеме које су се већ нашле под ударом Мркаљеве критике из расправе *Сало дебелого јера либо азбукопротрес* (1810):

- а) графема <ѣ>: позиванѣ, мѣсеца, просвѣщенію, чловѣческаго, чловѣческу, вѣдѣнія, найманѣ, успѣм, найдрагоцѣнниіой, покорнѣйши;
- б) графема <і>: Копітар, примію, високопочитаніем, просвѣщенію, предпріятія, вѣдѣнія, найдрагоцѣнниіой, пріятельству, благородія;
- в) графема <ѡ>: найвеѣим, найвеѣу, найвеѣом, достойним, найманѣ, Вашой, найдрагоцѣнниіой, найвеѣим, покорнѣйши;
- г) графема <ѧ>: Я, я, предпріятія, вѣдѣнія, моя, пріятельству, благородія;
- д) графема <ю>: рецензираню, людима, просвѣщенію, захтеваню, кою, любви, препоручуюѣи;
- ђ) графема <ѣ>: кнѣига;
- е) графема <ѣ>: ревностъ, радостъ, пріятельству;
- ж) графема <щ>: просвѣщенію.

Графема јат написана је у етимолошком положају домаћих речи и славенизма. Код Вука ијекавца у домаћим речима његова вредност је /je/ (мѣсеца, успѣм, найдрагоцѣнниіой), иста као и у славенизмима (просвѣщенію, чловѣческаго, чловѣческу, вѣдѣнія). И у домаћим речима и у славенизмима ова графема умекшава претходну графему при читању (позиванѣ, найманѣ, покорнѣйши). Функција графеме <і> јесте обележавање вокала /i/ испред другог вокала (примію) или сонанта /j/ (високопочитаніем, просвѣщенію, предпріятія, вѣдѣнія, найдрагоцѣнниіой, пріятельству, благородія). Само у једном примеру употреба ове графеме је доста немотивисана и појављује се у властитом имену: Копітар.

Очито је да се јерови појављују само у склопу диграфа за означавање меких сугласника /nj/, /lj/ и /č/ у ретким примерима (књига, пријатељству, ревносту, радосту), те да их је Вук, по савету који су стизали од славеносрпских писаца и пре Саве Мркаља, избацио у финалној позицији речи које су се завршавале сугласником. Фонема /č/, међутим, обележена је на два начина: диграфом <тъ> и графемом <ћ> у ауторовом потпису: Стефановић.

Нема ни графеме јери. Типична славеносрпска колебања око обележавања сонанта /j/ видљива су и у овом тексту. У њему на више места, гледано из перспективе савременог правописа, овај сонант у групама /je/ и /ji/ није ни обележен (високопочитаеми, високопочитањем, признаем, е; кои, удостоили), док је у групама /ja/ и /ju/ обележен решењима из руске грађанске ћирилице (Я, я, підприємств, вѣдѣнія, моя, приѣтељству, благородія; просвѣщенію, кою, препоручуюћи). Испред сугласника и на крају речи сонант /j/ обележен је такође као у руској грађаници: найвеѣм, найвеѣу, найвеѣом, достойним, найманѣ, Вашой, найдрагоцѣнниіой, найвеѣм, покорнѣйши. Само у једном случају интервокалско /j/ обележено је као <i>, по Мркаљевом моделу: найдрагоцѣнниіой.

Графема <щ>, такође преузета из руске грађанске ћирилице, могла је имати две вредности: /šč/, у складу са руском традицијом, али и /št/, у складу са српском, па је и у Вуковом тексту реч могуће прочитати на два начина: <просвѣщенію> → /prosvješčeniju/, /prosvješteniju/.

4.2. Морфонолошки правопис огледа се у примерима у којима на морфемским спојевима нису регистроване гласовне алтернације у групама /bs/, /sč/ и /stn/ (Славено-Сербски, ревносту, учасником, радосту) или су удвајене графеме: найдрагоцѣнниіой.

4.3. Занимљиве се и граматичке карактеристике Вуковог текста. Текст, у складу са тадашњом књишком нормом писања писма, отпочиње руско-словенским вокативом, који је облички једнак номинативу: Благородни, и високоучени Господин Копитар; мени високопочитаеми! Стереотипна је читава ова конструкција, у којој је сасвим очекивана и појава партиципа, као и две књишке сложенице у функцији атрибута. Осим лексикализованог партиципа, у тексту се појављује и лексикализована руска компарација, опет на стандардизованом месту текста, у потпису: Вашега благородія покорнѣйши слуга Вук Стефановић. У свим другим примерима из писма компарација је српска, што указује на чињеницу да су дистрибуцију граматичких облика диктирали позиција и функција речи у тексту.

Књишког порекла је и предлошко-падежна конструкција *к + датив*, коју Вук као узвишену и престижну активира два пута у писму, други пут чак понављајући предлог: Ваше позиванѣ к рецензираню Славено-Сербски књига, ревносту к просвѣщенію, слави и к среѣи, рода чловѣческога. Блиске народном језику нису биле ни конструкције са

глаголским прилогом садашњим: Вашой, мени найдрагоцѣнниой, любви и пріятельству препоручуюћи се. Исто важи и за следећи пример попридевљавања глаголског прилога: сваку чловѣческу похвалу превасходећега, Вашег предпріятія.

4.4. У писму међусобно не конкуришу само граfiјско-ортографска и граматичка средства. Најочитија је лексичка конкуренција, у којој се са једне стране налазе славенизми, са друге домаће речи, а сасвим ретко, само када је неопходно, Вук активира и сасвим адаптиране несловенске позајмљенице (рецензирану). Фреквенција славенизама необично је висока, и одговара моделима састављања посвета и писама значајним особама, у којима је требало постићи што виши стил. Такав стилски ефекат се најлакше постигао високом фреквенцијом сложеница, а у наведеним текстовима то су обично оне са првим елементом *благо-*, *високо-* и сл., што потврђује и Вуково писмо: *Благородни, високоучени, високопочитаеми, високопочитаниѣм (х 2), благородія*. У многим примерима огледа се Вукова тежња да активира лексички славенизам у којем је руско тј. рускословенско порекло несумњиво: *числом, чест, чловѣческога, превасходећега, возблагодарити, участником, чловѣческу, удовлетворити, чести, совершена, В прочем*. То, међутим, није увек случај, па поједи славенизми нису редакцијски бојени: *ревностъ*.

За млађу славеносрпску епоху карактеристична је честа конкуренција изведеница са црквенословенским суфиксом *-ије* и народним суфиксом *-је* (*-ње*) у оквирима истога текста, па је тако и у Вуковом писму: *просвѣщенію, предпріятія, вѣдѣнія, благородія* : *позиванѣ, рецензирану, захтевану*.

4.5. Дуга барокна реченица карактерисала је и краће текстове, попут посвета, писама или новинских вести. Њеној монотоности неретко доприноси јака тежња за померањем предиката на крај клауза, што показује већ друга комуникативна реченица из Вуковог писма: *Я за найвећу чест и срећу признаем што е мене судбина сподобила познати се с таковим славним и великим людима, кои ревностъ к просвѣщенію, слави и к срећи, рода чловѣческога дишу*. Када се ова синтаксичка појава укрсти са честим китњастим уметањима, која продужују и компликују реченицу, као и инверзијама (*захтевану Вашему*), добијају се типичне барокне конструкције, као у другом пасусу Вуковога писма: *Я ћу се, с найвећом радостъ, трудити, да би по сили мога вѣдѣнія могао захтевану Вашему, макар найманѣ, удовлетворити и себе достойним чести, кою Ви мени чините, показати; и ако у том найманѣ што успѣм, то ће онда моя срећа и радост бити совершена*. В прочем *Вашой, мени найдрагоцѣнниой, любви и пріятельству препоручуюћи се, с найвећим високопочитаниѣм пребивам*.

Инверзан ред речи препознаје се у писму у постпозицији придевског атрибута (*захтевану Вашему, рода чловѣческога*), затим у антепозицији падежног атрибута (*Вашега благородія покорнѣйши слуга*), као и

у обрнутом редоследу модалног и допунског дела сложеног предиката (возблагодарити могао).

Честа су у барокној реченици и славеносрпском тексту и намерна понављања, па се у Вуковом писму понављају лексеме које имају посебан семантички набој, попут лексема *високопочитаније, срећа, највећи, славни, човјечески*. Није случајно ни понављање лексема *Ви, Ваши, ја и мој*.

5. Славеносрпски текст, надамо се да је показала нализа, пред савременог читаоца ставља бројне потешкоће чак и на нивоу елементарног читања и разумевања садржаја. Њега, као и читав славеносрпски језик, карактерише одсуство строге нормe на свим језичким нивоима, па су конкурентске форме (фонетски, морфолошки и творбени дублети, лексички синоними итд.) биле сасвим уобичајене. Када се савладају писмо и правопис, што није претежак задатак за заинтересованог читаоца, следи разрешавање лексичких и граматичких дилема, чему данас доприносе бројне монографије језика славеносрпских писаца, студије и речници који су објављени или се израђују. Како је у славеносрпском језику похрањен и значајан сегмент српске културе, а мислимо ту на књижевне опусе Доситеја Обрадовића, Милована Видаковића и многих других писаца, прве српске часописе и дневне новине, као и пионирска дела српске науке, таква истраживачки изазов добија не само на филолошком него и на ширем културолошком значају.

ИЗВОР

Карацић 1988: Вук Стеф. Карацић, *Преписка I*, 1811–1821 (прир. Голуб Добрашиновић са сарадницима), Сабрана дела Вука Карацића, књига двадесета, Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

Албијанић 2010: Александар Албијанић, *Прилози о српском предвуковском књижевном језику*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Матица српска – Вукова задужбина.

Албин 1968а: Александар Албин, *Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794)*, Нови Сад: Матица српска.

Белић 1998: Александар Белић, *О великим ствараоцима*, Изабрана дела Александра Белића, књига 6, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Грицкат 1987: Ирена Грицкат, Још нека питања у вези са славеносрпском епохом, *Јужнословенски филолог*, XLIII, 111–135.

- Гутков 2005:** Владимир П. Гутков, *Славистика – србистика. Изабрани радови*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Ивић 1991:** Павле Ивић, О питању улоге Вука Карачића у развоју књижевног језика Срба, у: *Из историје српскохрватског језика*, Ниш: Просвета, 235–245.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, *Преглед историје српског језика* (прир. Милорад Радовановић), Целокупна дела Павла Ивића, VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јерковић 1972:** Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад: Матица српска.
- Јерковић 1976:** Јован Јерковић, *Језик Богобоја Атанацковића*, Нови Сад: Матица српска.
- Кашић 1968:** Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Кречмер 1987:** Ана Кречмер, Српски књижевни језик у деценијама пре Вука (језичка анализа славеносрпских текстова: проблеми и могућности), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17/2, 139–149.
- Кречмер 1989:** Anna Kretschmer, *Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispiel des slavenoserbischen Schrifttums)*, München.
- Куна 1970:** Herta Kuna, *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, Djela, XXXVI, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 21.
- Милановић 2014:** Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет у Београду.
- Милановић/Бјелаковић 2016:** Александар Милановић и Исидора Бјелаковић, Толстојева периодизација и питање жанра, у: *Slavishe Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen. Teil 2 / Славянская духовная культура: этнолингвистические и филологические исследования. Часть 2* (ред. А. А. Алексеев, Н. П. Антропов, А. Г. Кречмер, Ф. Б. Поляков, С. М. Толстой), Frankfurt am Main – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien: Peter Lang, 2016, 197–217.
- Младеновић 1964:** Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић 1989:** Александар Младеновић, *Славеносрпски језик*, Нови Сад – Горњи Милановац: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине.
- Младеновић 2008:** Александар Младеновић, *Историја српског народа : одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.

- Нуорлуото 2017:** Јуси Нуорлуото, *Језик Јована Стејића. Допринос историји стандардног језика код Срба*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Завод за уџбенике, Вукова задужбина.
- ОС 2017:** *Речник славеносрпског језика : огледна свеска* (прир. Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић), Нови Сад: Матица српска.
- Реметић 1979:** Слободан Реметић, О присуству рускословенских и славеносрпских елемената у језику Вукове „Пјеснарице” (1814), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 8/1, 337–343.
- Стијовић 1992:** Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Суботић 1989:** Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.
- Толстој 2004:** Никита И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Унбегаун 1995:** Борис Унбегаун, *Почеци књижевног језика код Срба*, Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица српска – Орфелин.
- Херити 1983:** Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад: Матица српска.